

Lärarytildningen
10-poängsuppsats i Svenska
SSVD01 (Svenska 61-80p)
Vårterminen 2006

Litteratur i undervisningen

- en studie i ungdomars läsförståelse

Författare
Rebecka Svensson

Handledare
Joachim Liedtke

Litteratur i undervisningen

- en studie i ungdomars läsförståelse

Abstract

Undersökningen handlar om hur skönlitterära texter kan bjuda elever motstånd på grund av svåra ord, komplicerad meningsbyggnad, svårbegripliga stilfigurer, berättargreppet, den tidshistoriska och kulturella inramningen etc. och därmed ligger undersökningens förutsättningar i gränsen mellan litteraturteori och stilforskning. Den empiriska delen består dels av ett test och dels en intervju. I testet utreds hur väl informantgruppen i skolår nio begriper utvalda textavsnitt från svenska författares texter från tiden 1879 till 1998. I intervjun undersöks i vilken mån innehåll och struktur skapar svårigheter i elevgruppens läsning av en roman. Som ett resultat kartläggs ett antal "svåra" ord av vilka en del stör, och andra uppenbarligen inte stör, förståelsen, samt hur satsbyggnaden och användandet av stilfigurer kan underlätta eller försvåra läsningen. Undersökningens diskussion pekar bland annat på betydelsen av att lärare har kunskap om de hinder elever kan möta på det stilistiska, morfologiska och lexikala planet och hur de metodiskt bör gå till väga för att ge elever den förförståelse som behövs för att läsa och nå insikt om texters kvaliteter.

Ämnesord: litteratur, undervisning, läsförståelse, läsning, språk, svenska författare

Förord

En av mina erfarenheter från lärarutbildningens verksamhetsförlagda del är att litteraturundervisningen sällan utgår från en gemensam dialog mellan lärare och elever. Lärare låter elever välja och låna en så kallad "bänkbok", som de ger eleverna en lektion per vecka att ägna sig åt. Eleverna åläggs att skriva recension som ofta inte blir annat än en "strategisk och rituell handling på vägen mot ett betyg". Detta arbetssätt är förvisso arbetsbesparande för de lärare som lider av en hård arbetsbelastning. Men min pedagogiska grundsyn och medvetenhet kring metod gör att jag menar att läsning och skrivande kring litteraturen bör ske i ett dialogiskt klimat där läsoplevelsena kring ett gemensamt innehåll förenas i ett samtal, genom vilket elever bland annat kan nå insikt om texters kvaliteter. Som svensklärare är det viktigt att känna till de språkliga problem som elever möter i en bok och som kan leda till att den väljs bort. Genom att använda metodiska redskap i läsningen av litteratur kan man i likhet med Gunilla Molloy (1996) hjälpa elever att öppna dörrar till annan litteratur än de tillrättalagda ungdomsböckerna vilka många tonåringar vanligtvis läser.

Örkelljunga i maj 2006

Rebecka Svensson

Innehållsförteckning

1 INLEDNING.....	9
1.1 Bakgrund.....	9
1.2 Syfte.....	10
1.3 Undersökningens uppläggning; sekundär- och primärmaterial.....	10
1.4 Teoretiska och metodologiska utgångspunkter.....	11
1.4.1 Teoretiska utgångspunkter.....	11
1.4.2 Metodologiska utgångspunkter.....	11
2 FORSKNINGSOÖVERSIKT.....	13
2.1 Stilbegreppet.....	13
2.2 Stilfigurer.....	13
2.3 Textens uppbyggnad.....	14
2.3.1 Ord.....	14
2.3.2 Meningar.....	15
2.3.3 Textbindning.....	16
2.4 Berättelsens innehåll och struktur.....	17
3 PROBLEMPRECISERING FÖR DEN EMPIRISKA DELEN.....	19
4 UPPLÄGGNING OCH GENOMFÖRANDE.....	20
4.1 Val av undersökningsmetoder.....	20
4.2 Beskrivning och val av informanterna.....	20
4.3 Förberedelser inför intervjun och testet.....	20
4.4 Genomförande av intervjun och testet.....	21
4.5 Bearbetning av materialet.....	21
5 REDOVISNING OCH ANALYS AV RESULTAT.....	22
5.1 Intervjun.....	22
5.1.1 Elevers upplevelse av innehåll och struktur i Vilhelm Mobergs <i>Utvandrarna</i>	22
5.2 Testet.....	22
5.2.1 Frans G. Bengtssons <i>Röde Orm</i>	22
5.2.2 Jan Guillous <i>Vägen till Jerusalem</i>	23

5.2.3 Selma Lagerlöfs <i>Jerusalem</i>	24
5.2.4 Ivar Lo Johanssons ”Egnahemmarna”.....	25
5.2.5 August Strindbergs <i>Hemsöborna</i>	25
5.2.6 August Strindbergs <i>Röda rummet</i>	26
5.2.7 Hjalmar Söderbergs ”En herrelös hund”.....	26
5.2.8 Karin Boyes <i>Kallockain</i>	26
6 DISKUSSION.....	28
6.1 Metoddiskussion.....	28
6.2 Diskussion av undersökningens resultat.....	28
6.2.1 Intervjun.....	28
6.2.2 Testet.....	28
6.3 Resultatens konsekvens för yrkesrollen.....	29
7 SAMMANFATTNING.....	31
REFERENSER.....	32
BILAGA	

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Edfeldt (1982) säger att för att få en god läsförståelse måste man reflektera över innehållet och inte bara läsa ut orden som de är radade i texten. En dominerande syn på läsning är att läshastigheten visar på god läsförmåga. Det stämmer till en viss grad, ty den ovane läsaren måste hela tiden stanna upp för att förstå texten och för många avbrott leder lätt till att man ger upp, men å andra sidan är låg läshastighet inte alltid ett mått på reflektion (Allard et al. 2001:22ff). Åkerblom (1988:80) poängterar: ”Sambandet mellan språket och tanken måste upprätthållas kontinuerligt under all form av läsning.” Med detta menas att läsning är en kommunikation mellan författare och läsare och denna kommunikation måste vara meningsfull. Sambandet mellan språk och tanke är en absolut förutsättning för att vi över huvudtaget ska förstå vad vi läser. Läsningen kan i bästa fall återskapa författarens värld, ty när man läser en text skapas mentala bilder som man reflekterar över. Det är alltså inte bara så lätt som att undersöka läsbarhetsindex utifrån följande formel i Enkvist (1973:166): ”Läsbarhetsindex = procenten ord med mer än sex bokstäver + genomsnittlig meningslängd.”

En sakprosatext kan lättare skrivas om till sin form utan att helhetsintrycket påverkas, än vad som är fallet med en skönlitterär text. Man kan lura sig att tro att en skönlitterär text utan vidare kan förenklas. Allard (et al. 1986:37f) ger exempel på hur en barnboksförfattare hade skrivit en levande och engagerande text. Men den texten ansågs bara vara till för de duktiga läsarna och fanns i en särskild bok. Man hade därför gjort en förenklad text för de sämre läsarna, men den lätta texten var svår att läsa med flyt, eftersom allt som gav liv åt den var borttaget. Slutsatsen man kan dra av detta är att det gäller att läsa skönlitteraturen sådan den är och som pedagog vara medveten om svårigheterna och medverka till att undanröja dessa.

Molloy (1996:227) skriver att om språket i skönlitteraturen ger motstånd avvisas ofta innehållet. Därför måste hon som pedagog ge eleverna en viss förförståelse innan texten läses och detta gör hon genom att bland annat använda *närläsning* som pedagogiskt redskap. Molloy (1996) visar hur hon introducerar elevernas läsning av *Därvans Resa* (1991) av Mats Wahl genom att låta dem bekanta sig med den korthuggna prosan i *Gunnar på Hlidarände* (sic).

Det finns andra saker i stil och framställningssätt som försvårar läsningen. Dit hör alltför omfattande och beskrivande partier som gör att handlingen inte förs framåt och blir svår att följa. Andra saker kan vara hur berättelsen är ordnad i tid, om den är kronologisk, om den har återblickar eller om den hoppar på något annat sätt. Ytterligare en svårighet är om den

synvinkeln ur vilken det hela berättas skiftar mellan att vara berättarens eller någon av gestalternas. En tredje svårighet kan vara metaforer, förutsatt att man inte förstår kopplingen mellan sakledet och bildledet, för att inte tala om ironi som kräver ett outtalat samförstånd mellan författare och läsare: hit hör också allusioner på bibliska berättelser eller annan antik litteratur.

På det syntaktiska planet underlättas läsningen av en parataktisk stil, det vill säga radade huvudsatser. Motsatsen är logiskt uppbyggda perioder med en huvudsats och ett flertal bisatser av olika slag, en stil som i skönlitteraturen hör hemma i essäer och kåserier (se exempel ur textavsnitten i bilagan).

Man kan med Cassirers (1977) hjälp avgöra vilka ord som är svåra ord: Sällsynta ord är svåra ord, långa ord är svåra ord och låneord är svåra ord. Men så enkelt är det nu inte. Ett ord som *tandagnisslan* är sällsynt men lätt att förstå utifrån substantivet 'tand' och verbet 'gnissla'. Samtidigt är *eljest* ett svårt ord eftersom det inte morfologiskt kan särläggas till morfologiska enheter, och likaså substantivet *envig* och adverbet *arla*. Enligt Cassirers resonemang är *bångstyrig* är ett långt ord och inte alldeles lätt, medan *misshandel* är långt men ändå begripligt för alla. *Periferi* är ett inte helt lätt låneord medan *adjö* är allmänt. Självklart är långa ovanliga låneord allra svårast, till exempel *autodafé* (bokbål).

1.2 Syfte

Syftet med undersökningen är att försöka utröna de innehållsliga, stilistiska, syntaktiska och lexikala hinder som elever möter i skönlitterär text.

1.3 Undersökningens uppläggning; sekundär- och primärmaterial

I den här undersökningen kan man urskilja två avsnitt, det ena består av en litteraturdelen och det andra av en empirisk del. Fokus i litteraturdelen ligger på de saker som kan bjuda eleverna motstånd i fråga om ord, meningar, avvikande textbindning och bildmässiga stilfigurer. Sekundärmaterial utgörs av handböcker i språkvetenskap och stilistik. De verk som det främst refereras till i litteraturdelen är Allards *Nya Lusboken* (et al. 2001), Cassirers *Studier över ordförståelse* (1977), Hallbergs *Litterär teori och stilistik* (1970), Holmberg och Ohlssons *Epikanalys* (1999) och Liljestrands *Språk i text* (1993). Primärmaterial i den här delen av undersökningen består av ett urval från svenska författares texter från tiden 1879 till 1998. De författare och texter som valts ut för den här undersökningen är följande: Karin Boye ur *Kallockain* (1940), Frans G. Bengtsson ur *Röde Orm* (1941-1945), Jan Guillou ur *Vägen till Jerusalem* (1998), Selma Lagerlöf ur *Jerusalem* (1902), Ivar Lo-Johansson ur

”Egnahemmarna” (1951), Vilhelm Moberg ur *Utvandrarna* (1949), August Strindberg ur *Hemsöborna* (1907) och ur *Röda rummet* (1879) samt Hjalmar Söderberg ur ”En herrelös hund” (1894) (se bilaga). Av dessa har *Utvandrarna* lagts till grund för en intervju med undervisande lärare. Mobergs roman hade lästs i elevgruppen under terminen. Valet av Moberg såsom varande den folkkäraste nittonhundratalsförfattaren behöver knappast kommenteras. Övriga författare representeras av korta för verken typiska utdrag. Med undantag för Guillou tillhör de alla kärnan av svensk litterär nittonhundratalskanon.

Den empiriska delen innehåller en beskrivning av hur jag har gått till väga för att genomföra undersökningen. Där kan man skönja följande delar: motivering och beskrivning av valet av test och intervju som datainsamlingsmetod, en beskrivning av informanterna samt en motivering till valet av dessa samt redovisning av bearbetningsmetoder. I redovisningen av resultatet av testen och intervjun ges även kortfattade analyser och kommentarer. Sedan följer en diskussion där resultaten knyts till litteraturdelen och uppsatsens syfte och slutligen ges en sammanfattning av huvuddragen i litteraturdelen och den empiriska delen.

1.4 Teoretiska och metodologiska utgångspunkter

1.4.1 Teoretiska utgångspunkter

En teoretisk utgångspunkt är sammanhangets betydelse för läsförståelsen. Följande är Enkvists (1973:101) definition på kontext:

”Med ’kontext’ menas här det komplex av yttre omständigheter som omger ett muntligt eller skriftligt yttrande, däri inbegripet både yttrandets omgivning i själva texten och den situation i vilken yttrandet äger rum.”

Det är följaktligen de yttre faktorerna som gör att läsaren förstår texten, och dessa yttre faktorer skapas av textens huvudberättelse. Texter kan bjuda motstånd på grund av den tidshistoriska och kulturella inramningen, berättargreppet, bildspråket och dolda associationer etc., men det är alltid den omgivande kontexten som gör att läsaren kan hänga med även om de yttre omständigheterna i sig ter sig underliga. Fiktionsprosans texter har försetts med en inledning som ger sammanhanget. Undersökningens förutsättningar ligger i gränsen mellan litteraturteori och stilforskning och därmed är läsförståelse i det här sammanhanget mer än en undersökning av olika texters läsbarhetsindex.

1.4.2 Metodologiska utgångspunkter

Uppsatsen består av två empiriska undersökningar dels ett kvantitativt test med en kvalitativ utvärdering, dels en kvalitativ intervju. Ett urval av skönlitterära texter av svenska författare

från tiden 1879 till 1998 ligger till grund för testet som avser att visa hur väl elever förstår ord i texterna och uppfattar sammanhang mellan satserna. Berättande prosa har valts ut, eftersom ett litet utdrag i allmänhet förmedlar ett innehåll, som är någorlunda entydigt till sin betydelse. Lyriska texter har utelämnats eftersom de förmedlar känslor snarare än en yttre sammanhängande berättelse. De utvalda texterna är skrivna av svenska författare och därmed är ordval och form bestämda av författaren och inte en översättare. Texterna är avgränsade till att endast gälla författare med närhet till nutidssvenska, vilket är en förutsättning för att texterna ska vara begripliga utan att ordförklaringar ges.

2 Forskningsöversikt

2.1 Stilbegreppet

Grundläggande för det som kallas stil är variationen som finns i texter. Begreppet stil är svårt att riktigt definiera. En definition är förhållandet mellan innehåll och uttryck. Denna är den enklaste och mest verkningsfulla och innebär en åtskillnad mellan djupstruktur och ytstruktur (se diskussion hos Enkvist 1973).

En stil kan vara personlig eller tillhöra vissa genrer och epoker i litteraturhistorien, men de här kategorierna är inte helt skilda från varandra: En individualstil hör bland annat ihop med författarens epoks språkbruk (Liljestränd 1993). Om man säger att stil är ett medvetet val om hur man ska uttrycka en tanke, så bör man kunna rekonstruera valen och säga vilka andra möjligheter som finns i ett språk vid den tiden. Det som numera är kraftiga stilmarkörer var tidigare helt neutrala former och uttryck. I äldre litteratur som hos Strindberg används till exempel "gäddorne" eller plurala verbformer, något som var stilistiskt fullständigt neutralt i början av seklet, det vill säga den epok då verket tillkom.

2.2 Stilfigurer

Flertalet av de stilfigurer som redovisas i det följande avsnittet återkommer i den empiriska delen. Enkelt uttryckt är "bildmässiga stilfigurer" en sammanfattande term på bildspråk där bildledet (ett ord, en fras) används istället för sakledet, som man egentligen avser. Figureerna utgör en koppling mellan bild- och sakled som bygger på likhetsassociation som i metaforen: "Min älskling är en ros"; i liknelsen används istället ett jämförelse ord: "som", "liksom", "likt" mellan sak- och bildled, till exempel: "Min älskling är som en ros" (Hallberg 1970). Med hjälp av ett textutdrag från inledningen till Per Anders Fogelströms *Mina drömmars stad* (1960-1968), åskådliggör Allard (et al. 2001) vilka svårigheter som elever kan stöta på i skönlitterära texter. Allard (et al. 2001:122ff) visar att textutdraget består av metaforer och abstraktioner vilket gör att texten kräver en läsare som har ett hypotetiskt och obundet tänkande. Författarna menar att ungdomar, vilkas tänkande är situationsbundet och konkret, förstår metaforer, ordspråk och liknelser bokstavligt.

Förutsättningen för att förstå en metafor är att den gemensamma egenskapen mellan sak- och bildled är tydlig. "Herodes är en räv" kan vara svår för den som inte känner till Bibelns texter. Ibland skapar författare med dålig stilistisk förmåga metaforer med omöjlig koppling mellan sak- och bildled, så kallade katakreser, till exempel: "De förgiftade bina dog som flugor" (Liljestränd 1993). Svårigheter kan även bero på att författaren använder ett bildspråk

som är anpassat till den miljö som ska skildras, och om den miljön ter sig främmande för läsaren kan bildspråket bli obegripligt. Ett exempel finns i Strindbergs *Hemsöborna*: ”En snok kilar in i ett hål som en skotända” (Hallberg 1970:63).

Det finns många personifikationer i John Bunyans allegori *Kristens resa* (1676), där den troende människans jordeliv skildras som en vandring genom Dödsskuggans dal, förbi Fåfångans marknad, Tvivlets borg, Fördärvets stad, och till sist fram till Himlens stad (Hallberg 1970). Ett svenskt bidrag i genren är Dalins *Sagan om hästen* (1740), där Sverige framställs som en häst och ryttarna är Sveriges olika regenter. Skillnaden mellan allegori och symbol ligger i att den förra kan förstås på två nivåer det vill säga att *Sagan om hästen* dels kan läsas som en berättelse om hästen Grälle och dels som Sveriges historia. Symbolen däremot handlar om att föra samman två världar, ofta en konkret och en abstrakt, till exempel i berättelsen om Narnia (1958-1976) av C. S Lewis (Holmberg & Ohlsson 1999).

I nästan all text kan man som läsare finna en bestämd synvinkel hos författaren. Till exempel, upplevs Strindbergs *Röda rummet* som ironisk eller satirisk inte så mycket genom berättarens kommentarer som genom karaktärernas reflektioner. Satiren och ironin underförstår ett samförstånd mellan författare och läsare.

2.3 Textens uppbyggnad

2.3.1 Ord

Liljestrand (1993) visar att ordförrådet i en text kan tecknas ur många olika perspektiv. Ordförrådet kan till exempel beskrivas utifrån dess omfång som kan vara stort eller litet. Enligt Liljestrand (1993) är många av Strindbergs prosatexter präglade av ett stort omfång och där finns en stor innehållstäthet, exakthet, nyansering och variation i ordvalet.

Många författare använder gärna nyckelord i sina verk. Boye använder ord som står i centrum för hennes sätt att tänka och skriva som vegetationsorden ”frö”, ”knopp” och ”grön” (Liljestrand 1993). Söderberg favoriserar ord som ”ofrivilligt”, ”slumpen” och ”tillfälligtvis” vilka hör ihop med hans tro på ödet (Holmberg & Ohlsson 1999). Liljestrand (1993) visar vidare att ordförrådet kan beskrivas utifrån den variation som är bunden till författarens geografiska bakgrund. Till exempel ger Moberg lokalfärg åt *Utvandrarna* genom att den småländska dialekten återges i den direkta anföringen. Ordförrådet påverkas om författaren vill ge läsaren illusionen om att berättelsen som de läser utspelas i historisk tid, till exempel används ord som ska föra tankarna till vikingatiden i Bengtssons *Röde Orm* (Liljestrand 1993). En del författare ger texten en hög grad av konkretion genom att som Strindberg vara

exakt i sina naturbeskrivningar. I *Hemsöborna* kan man se att han väljer artnamnet ”förgätmigej” framför ordet ”blomma”. Likaså använder Strindberg i *Röda rummet* ett realistiskt och sakligt ordval, och Lagerlöf sorterar medvetet bort adjektiven i somliga texter för att ge prosan en enkel realistisk och direkt stil (Liljestrand 1993).

Ordförrådet i en text kan även bedömas utifrån ords längd vilket har betydelse i läsbarhetsundersökningar. Peter Cassirer har i bilagan till rapporten *Studier över ordförståelse* (1977) förtecknat samtliga ord som han tagit upp i sin undersökning liksom procentfördelningen på de olika svarsalternativen. Där redovisas att långa vanliga ord som ”pedestal”, ”extremist”, ”torftig” förstås av färre informanter än korta vanliga ord som ”judo”, ”vals”, ”fimp”. Men måttet av svårighet i en texts ordförråd beror inte bara på ordens längd, mätt i stavelser eller bokstäver, utan även på faktorer som antal olika ord, svåra ord, abstrakta ord, antalet pronomen och prepositioner (Teleman 1974).

2.3.2 Meningar

Liljestrand (1993) diskuterar grafisk- och syntaktisk mening. Efter en grafisk mening sätts punkt. Men en lång grafisk mening kan bestå av väldigt många syntaktiska meningar. Liljestrand (1993:57) hämtar ett exempel ur Strindbergs *Hemsöborna*:

”De skulle till handelsman och ha en tunna tjära och på abeteket och hämta gråsalva åt grisen och så skulle de på posten och få ett frimärke och så skulle de ner till Fia Lövström i Kroken och låna tuppen mot ett halvpund småtärna till notbygget och sist hade de hamnat på gästgivaregården, där Carlsson bjudit på kaffe med dopp”

Den här grafiska meningen innehåller 60 ord, men enligt Liljestrand (1993) är den trots detta inte invecklad, eftersom Strindberg radar huvudsatser. Om han satt punkt mellan huvudsatserna skulle texten upplevas som hackig, men nu skapas istället en rytm i texten. En huvudsats kan stå ensam eller tillsammans med andra huvudsatser, antingen med eller utan underordnade satser. En text som domineras av huvudsatser kallas för parataktisk och dess motpol är hypotaktisk, det vill säga en text som till hög grad domineras av bisatser. Den hypotaktiska meningsbyggnaden förekommer i den komplicerade kanslisvenskan, medan en parataktisk meningsbyggnad ligger nära talspråket där huvudsatserna fogas samman med *och*. I textutdraget till Strindbergs *Hemsöborna* (se bilaga) är textbindningen övervägande parataktisk, den innehåller tio huvudsatser och två enkla bisatser, vilket gör texten kvick och koncentrerad (Liljestrand 1993).

En satsform måste bestå av det som grammatiken anger som sats, det vill säga både subjekt och predikat, till exempel *jag går*, men en mening som saknar satsform kallas

satsfragment, till exempel *går fort*. En faktor som kan komplicera läsbarheten är satsersättande konstruktioner som hör ihop med meningsbyggnad av skriftspråklig art. Hit hör attributiv satsförkortning där nominalfraser och konstruktioner med particip utgör basen till exempel: ”Begåvad med gott omdöme anlidades han ofta” (Liljestrand 1993:62). Platzack (1974) framhåller att psykolingvistisk forskning kunnat påvisa att syntaktiskt mer invecklade konstruktioner förenat med långa meningar försvårar läsningen. Platzacks eget resultat visar att: ”[...] en text blir mer lättläst om dess meningar syntaktiskt är uppbyggda så att läsaren på ett tidigt stadium inser vad som är subjekt, predikat och objekt” (1974:167). I Liljestrands exempel ovan framgår det inte för den ovane läsaren, anser jag, att satsen logiskt ska delas upp i: ”Han var begåvad med ett gott omdöme. Därför anlidades han ofta”.

2.3.3 Textbindning

Melin och Lange (1985) påpekar att det kan finnas svårigheter i texters syntaktiska nivå och orsaker till svårighetsgraden är om textbindningen är logisk och tematisk eller om den bara är associativ.

Liljestrand (1993) behandlar textbindningsproblematiken och konstaterar att om en text har en avvikande bindning blir det svårt att hänga med i läsningen. Exempel på detta visas ur Eyvind Johnsons roman *Kommentar till ett stjärnfall* (1929) där han försöker återge meningsflödet hos en person, här finns inte den logiska textbindningen och meningarna tycks ha en slumpmässig associativ bindning (Liljestrand 1993:108):

”Odengatans fönster glittrade. Man vattnade gatan och en frisk vattenlukt, *lukt av sjö*, stannade i luften någon minut. *Kråkö*, tänkte Stormdal. Magnus *Lyck, lycka till. Lyckan* är ett sällsamt *ting, binge-bing, ingetting. Ring – Jaså, ingenting* i dag, tackar, jaha, det kan ju inte hjälpas, *ring opp lagret* i alla fall. – *Vem var det?* Tänk att jag *inte kan komma ihåg vem det var*. Alström, Alberg, Algren. Nej. Bergström, Berggren? Nej. Karlsson? Nej. *Tänk att jag inte kan komma på't. Dåligt minne. Men rösten var så bekant.* Odenplan.”

Detta är ett exempel på inre monolog som inte låter sig styras av den normala textbindningen. Istället bryter författaren mot normerna för textbindning i syfte att framställa tankeflödet i en människas medvetande. Det mest berömda exemplet finns i James Joyces *Odysseus* (1922), där han utan att använda skiljetecken under femtio sidor försöker återge Leopold Blooms tankar i form av irrationella associationer.

I den normala textbindningen är tids-, rums- och sättsrelationen tydlig, liksom att orsaks- och vilkorsförhållanden anges med konjunktioner. I en välfungerande text är även ordföljden sådan att allt flyter naturligt mellan och inom meningarna ofta med ett tema vilket inleder och avslutar sats och mening (Liljestrand 1993).

2.4 Berättelsens innehåll och struktur

Aristoteles visar i sitt verk *Om diktkonsten* hur spänningen i en berättelse höjs och sänks enligt ett visst ideal. Mönstret för berättelsen ser ut på följande sätt: handlingen byggs upp genom ett inledande parti som berättar förutsättningarna, därefter presenteras en komplikation som behöver redas ut, varpå berättelsen når sin peripeti och slutligen sjunker spänningen och det sker en slags upplösning (Eriksson & Lundfall 2002).

En roman hålls samman av den så kallade fabeln, vilket är handlingen reducerad till huvudmomenten. Författaren går till väga så att fabeln pusslas ihop med de skilda delarna i berättelsen, och i det sammanhanget utgör tidsfaktorn en viktig del (Hallberg 1970). Handlingen kan utspelas under några år, dygn eller timmar i en historisk eller samtida miljö. Inom denna yttre tidsram kan berättelsens kronologi variera, till exempel kan allt berättas i tur och ordning eller kan olika tidsplan blandas, ofta med återblickar som ska ge bakgrund åt det som hänt, eller kan där finnas en parallellkronologi där två samtidigt händelser skildras, en teknik som används i Stig Dagermans novell "Att döda ett barn" (Liljestränd 1993).

Utan att förringa författarens kreativitet kan man påstå att stoffet till berättelser inte hämtas ut intet. Författare kan använda sig av historien, samtidens liv, redan skriven litteratur och egna erfarenheter i skapandet av en diktad värld. I Strindbergs *Röda rummet* vävs personliga upplevelser och samtida fenomen samman till en roman. Den antika myten, historien och Bibeln har fungerat som källor för västerländsk roman konst, till exempel har många författare anspelat på sjöfararen Odysseus. Den mest kända och tydliga kopplingen till Odysseen är Joyces roman *Odysseus*, som skildrar episoder från en dag i dublinbon Blooms liv.

Berättarsynvinkeln kan växla eller vara oförändrad mellan huvudpersonens eller någon av bipersonernas. Alla texter har en berättare men frågan är hur markerad denna närvaro är. Berättelsen kan vara utformad i jagform och allt upplevs då genom jaget, vilket vinklar berättelsen och informationen men ökar dess trovärdighet (Liljestränd 1993). Man får naturligtvis inte sätta likhetstecken mellan jagberättaren och den riktige författaren som har skrivit texten. I Mary Shellys roman *Frankenstein eller den moderne Prometheus* (1818) finns tre stycken jagberättare som tar ordet i tur och ordning (Holmberg & Ohlsson 1999). Författaren kan skriva i tredje person och därmed förmedla händelseförloppet objektivt eller på ett allvetande sätt gå in i personer och miljöer och berätta och beskriva det som sker (Liljestränd 1993). I rollen som förmedlare kan författaren visa sin närvaro genom kommentarer till läsaren, vilket Honoré de Balzacs gör i inledningskapitlet till romanen *Pappa Goriot* (1835):

”[...] skulle man vara tvungen att ge en lång beskrivning som alltför mycket skulle fördröja skildringen av de viktiga händelserna i denna historia och som upptagna människor aldrig skulle förlåta.”

I citatet erinrar författaren sina läsare om att de läser en fiktiv prosaberättelse. Men författaren kan även välja att sopa igen spåren efter sig. Ett typexempel på detta är den isländska sagan med sin formella och objektiva framställningsform. Detta hör även samman med att de isländska sagorna domineras av långa avsnitt med dialog, och ju mer dialogerna dominerar desto mindre blir läsarna påmind om författaren (Hallberg 1970).

Efter denna diskussion av stil, text och innehåll och struktur i berättelser övergår jag nu till den empiriska delen.

3 Problemprecisering för den empiriska delen

De teoretiska och metodologiska utgångspunkterna samt litteraturstudien utmynnar i följande frågeställningar:

- I vilken mån upplever elever att innehåll och struktur i Mobergs *Utvandrarna* skapar svårigheter i läsningen?
- Hur väl begriper elever de utvalda texterna av svenska författare från tiden 1879 till 1998? För den lexikala nivån är problemet att kartlägga ord som eleverna i och för sig inte kan, men som ändå inte stör läsförståelsen. För de högre nivåerna undersöks hur satsbyggnaden och användandet av stilistiska figurer kan underlätta eller försvåra förståelsen av en text.

4 Uppläggning och genomförande

4.1 Val av undersökningsmetoder

Den här undersökningen har gjorts med hjälp av ett kvantitativt test med en kvalitativ utvärdering samt en intervju. Test var lämpligt att använda i första delen av undersökningen där målet var att samla in data om elevers förståelse av ord och satsbyggnad i olika textavsnitt. Den information som efterfrågas i frågeformuläret är i sig okomplicerad och kräver därmed inte en interaktion som i intervjun.

Jag valde att använda en intervju i undersökningen, därför att den kan besvara och belysa sådana frågeställningar som inte låter sig utredas genom ett test. Under det att testet besvarar frågor kring elevernas förståelse av en text på frasens och meningens nivå, så belyser intervjun med elevernas lärare deras förståelse av innehåll och struktur i en hel roman. I intervjun har två tillvägagångssätt används, dels den semistrukturerade och dels den ostrukturerade intervjumetoden. Enligt Denscombe (2000) utgår den semistrukturerade från en färdig lista med ämnen som ska behandlas. Till skillnad från de mer strukturerade intervjuerna tilläts informanten här i högre grad utveckla sina synpunkter och idéer. Den semistrukturerade metoden tilläts i intervjun driva mot den ostrukturerade typen av intervju som låter den intervjuade i högre grad slutföra sina tankegångar och utveckla sina idéer kring ämnet.

4.2 Beskrivning och val av informanterna

Informanterna för testet består av en elevgrupp på 25 personer vilka går i skolår nio på en skola i södra Småland. Intervjun gjordes med elevgruppens svensklärare som är en kvinna med tre års yrkeserfarenhet. Att just den här svenskläraren valdes ut för intervju beror på att hennes elevgrupp nyligen läst en roman genom vilken en av undersökningens frågor kunde utredas.

4.3 Förberedelser inför intervjun och testet

Testet utarbetades på grundval av fasta frågor. På så sätt har jag fått information som lätt går att kvantifiera och jämföra (se bilaga). Nackdelen är att eleverna har varit bundna till mina svarsalternativ som ytterst speglar mina egna idéer om svårigheter i förståelse av litterär text.

Intervjun har underlättats genom att informantens prioritering i stort sett har sammanfallit med min egen. Därmed har intervjun kunnat utvecklas till ett samtal kring erfarenheter som läsning av Mobergs *Utvandrarna* i skolår nio kan ge.

4.4 Genomförande av intervjun och testet

Informanternas svenskundervisning sker i "halvklass" och gruppindelningen är gjord efter kön. Den dagen som testet genomfördes hade flickgruppen först 40 minuter till förfogande därefter hade pojkgruppen lika lång tid att göra testet. Innan informanterna påbörjade sitt test fick de muntliga instruktioner om hur de skulle gå till väga, utöver de skriftliga som finns på testets första blad.

Intervjun gjordes i hemmiljö där informanten redogjorde för sina erfarenheter av en elevgrupps läsning av *Utvandrarna*. Samtalet utgick ifrån de reflektioner jag gjort under läsningen av sekundärlitteraturen och sammanställningen av testet.

4.5 Bearbetning av materialet

Testen bearbetades först genom att samtliga rättades och därefter sammanställdes svaren efter antal rätt, fel och uteblivna svar. Svaren från varje skönlitterärt textavsnitt ordnades under respektive roman eller novells rubrik (se avsnitt fem). Sammanställningen av svaren följs av en kortare analys som bildar utgångspunkt för uppsatsens diskussion.

Under intervjun fördes minnesanteckningar över svaren till de enskilda frågorna. Dessa anteckningar har sedan sammanställts och fyllts ut till en sammanhängande text.

5 Redovisning och analys av resultat

5.1 Intervjun

5.1.1 Elevers upplevelse av innehåll och struktur i Vilhelm Mobergs *Utvandrarna*

Den intervjuade lärarens elevgrupp i skolår nio har läst *Utvandrarna* som handlar om smålandsbonden Karl Oskar och hans fru Kristina och andra människor från Ljuders socken som år 1850 utvandrade till Minnesota, USA.

Eleverna har fått i uppgift att läsa ungefär 100 sidor per vecka. Efter varje "läsläxa" har läraren haft ett samtal kring innehållet i den lästa texten. Eleverna har genom diskussion fått lyfta fram vad som varit roligt, lätt eller svårt, händelser och tidsföljd. Efter de första 50 sidorna ritade läraren och eleverna gemensamt upp ett släkträd i syfte att få ordning på de olika karaktärerna.

I berättelsen om utvandrarerna från Ljuders socken ges en variation i kronologin. Alla händelser berättas inte ordningsföljd utan det ges återblickar som fungerar som bakgrund till det som sker. Eleverna har inte haft svårigheter med att saker och ting inte berättas i tur och ordning. Ett exempel är Ulrikas levnadsöde som nystas upp i takt med att läsaren får fler bitar av hennes historia. Elevernas sympatier för Ulrika har sakta men säkert växt i takt med att de får veta mer om henne.

Eleverna har istället haft frågor kring historien om Danjel och hans familj. De har upplevt att dessa episoder har varit tunga och svårlästa beroende på alla kyrkliga termer som exempelvis: "att leva i köttet och att leva i anden". Sådana termer är knepiga för en läsargrupp som inte är bekanta med katekesen eller den kristna tron.

Föråldrade termer, som kommer från en tid och ett samhälle som inte längre finns, har i allmänhet varit svårt för eleverna. Ibland anges mått efter det gamla tum och aln istället för centimeter och meter, liksom att det finns ord från jordbruket vilka är obekanta för de flesta.

Eleverna har inte haft svårigheter med från vems synvinkel det berättas eller vems tankar som skildras. Däremot har dialogerna orsakat problem eftersom det finns en hel del småländsk dialekt vilket eleverna tyckte var ovant och jobbigt i början av romanen. Men det var något som det lärde sig att läsa, och de hade kanske hjälp av att de själva är smålänningar.

5.2 Testet

5.2.1 Frans G. Bengtssons *Röde Orm*

Textavsnittet ur *Röde Orm* är ett stycke dialog i en historisk berättelse. Vid valet av detta utdrag bedömdes svårigheten ligga i Styrbjörns ordspråkslika metafor och inlindade löfte samt

i orden 'frilla' och 'eljest'. Styrbjörns metafor: "Jag är hellre korpen än den som korpen hackar" betyder att han hellre dödar någon än själv blir dödad. I testet var det 15 informanter som svarade rätt och tio stycken som svarade fel.

Styrbjörn ger ett inlindat löfte till sin svärfar Harald om att inte ställa till bråk under julhelgen: "Men när jag gästar dig tror jag mig om att hålla frid lika väl som någon annan". Det var 18 stycken informanter som förstod Styrbjörns löfte, en informant väljer att inte lämna något svar och sex stycken svarade fel.

Ordet 'frilla' ingår i följande sammanhang i texten: "Hon blev misslynt när jag tog mig en vendisk frilla", vilket betyder att Tyra blev sur för att Styrbjörn hade en älskarinna. Tvärtemot mitt preliminära antagande var det 23 stycken av informanterna som redan kände till ordet eller förstod det av sammanhanget. Men två informanter svarade fel varav en av dem trodde att Styrbjörn tog sig 'ett slags svärd' och den andre att han tog sig en 'damfrisörska'. Det förra ger berättelsen ett annat innehåll medan det senare går att tolka på två sätt antingen att Tyra blev sur för att Styrbjörn bytte frisör eller att det var just en damfrisörska istället för dess motsats.

'Eljest' som betyder 'annars' är ett äldre ord som informanterna antagligen inte möter i texter som de vanligtvis läser. Trots detta svarade 24 stycken rätt och endast en svarade att det betyder 'förut'. Resultatet är inte helt konsekvent med tanke på att fem informanter menade att påståendet: "Styrbjörn tyckte att Tyra aldrig varit en bra fru" var korrekt, två informanter valde att inte svara medan arton förstod att hon 'annars' var en bra fru.

5.2.2 Jan Guillous *Vägen till Jerusalem*

Det utvalda textavsnittet ur den historiska romanen *Vägen till Jerusalem* har en allvetande berättarröst. Texten valdes med tanke på den något komplicerade syntaxen som har en lång inledande bisats med flera lager av underordnanden.

Av informanterna var det sex stycken som menade att ordningen i händelseförloppet var följande: "Arn föll först på knä. Efter detta hälsade han på lekbröderna". De informanter som gav ett felaktigt svar hade troligen på grund av den invecklade meningsbyggnaden problem med att följa den egentliga kronologin i berättandet.

Tio av 25 informanter menade att: "Arns hälsning gjorde ett sjungande intryck på lekbröderna", istället för det omvända, att lekbrödernas dialekt gjorde ett sjungande intryck på Arn. Det tredje och korrekta påståendet att: "Arn talade i tur och ordning latin, franska och nordiska" var det däremot inget problem att lyckas med för 22 av informanterna.

Ordet 'förläget' kan vålla problem för förståelsen, medan 'lekkamrater' inte har någon större relevans för förståelsen av textstyckets innehåll. Av informanterna var det endast tolv stycken som visste att: "När Arn förläget hälsat" lika gärna kan skrivas: "När Arn blygt hälsat". De informanter som trodde att 'förläget' betyder 'anspråksfullt', 'bestämt' eller 'glatt' får en helt annan bild av Arns hälsning och sätt att uppträda än vad som egentligen förmedlas i textinnehållet.

Om Arn sedan hälsade på sina 'syskon', 'lekkamrater', 'utbildade munkar' eller 'legosoldater' spelar inte lika stor roll för hur texten uppfattas. Det var endast sju informanter som visste att han hälsade på de utbildade munkarna, medan det var sju informanter på vardera syskon och legosoldater, och fyra stycken som tänkte att Arn hälsade på sina lekkamrater.

5.2.3 Selma Lagerlöfs *Jerusalem*

Texten har en enkel meningsbyggnad genom vilken berättaren beskriver naturen (se Wessén 1970 sid. 196 där utdraget anförs som exempel på enkel meningsbyggnad). Svårigheten ligger möjligtvis i det ålderdomliga sättet att uttrycka sig, den mycket fylliga beskrivningen och de plurala verbformerna.

Texten förefaller att vara den lättaste att förstå i jämförelse med de andra som valts ut för undersökningen. Av 25 informanter förstod 23 stycken att luften var frisk och att mannen nästan måste springa för att hinna med hästarna. Däremot trodde sju av informanterna att hästarna hoppande fram och tillbaka över plogen, möjligtvis tolkade somliga uttrycket: "drogo fram plogen som på lek" rent konkret, vilket gör att man kan tänkas tro att det handlade om en lek i dess egentliga mening, medan andra måhända blev förbryllade av den plurala verbformen 'drogo'.

Orden 'träde' och 'lunk' är ovanliga men påverkar inte direkt förståelsen av sammanhanget. Fem informanter trodde att den unga mannen gick och plöjde sin 'nysådda åker', en trodde att en 'gräsmatta' plöjdes. Men så många som 19 prickade in den rätta betydelsen som är 'osådd åker'. Plöja är en jordbruksterm som förvisso används i dagens jordbruk men den kan ändå vara främmande för en del elever. Däremot förstod 21 informanter att hästarnas annorlunda 'lunk' betyder att de hade ett helt annat sätt att gå än det vanliga. Men tre informanter tänkte att hästarna hade ett annat 'nöje' än det vanliga, vilket inte är så underligt att de tror, när meningen dessförinnan handlade om att hästarna drog fram plogen som på lek.

5.2.4 Ivar Lo Johanssons "Egnahemmarna"

Den lilla berättelsen är smått undervisande. Svårigheten antogs vid valet av detta textutdrag ligga i ordförrådet. Ordet 'småbrukare' borde förstås utifrån sammanhanget, men 'individualist' måste man nästan veta på förhand för att förstå själva knorren i berättelsen.

Av samtliga 25 informanter var det sex stycken som inte förstod 'småbrukare' utifrån kontexten. Två av dessa informanter trodde att småbrukare var samma sak som 'dvärg' och de övriga fyra tänkte sig en 'lagårdskarll'. Men själva innehållet i berättelsen störs knappast för den informant som inte förstod att en småbrukare är synonymt med en 'bonde'.

Men för att berättelsen ska få någon slags poäng, måste informanterna däremot veta att individualist betyder att man 'väljer att gå sin egen väg'. För de åtta informanter som trodde att individualist betyder en 'fattig person' respektive en 'oföretagsam person' blir inte innehållet det som författaren eftersträvade.

I texten finns en del uttryck som hör till lantbruket, till exempel: "ett par åkerbitar skilda från varann bara av en stenig marktunga" och "de kunde samtala över åkerkilen". Dessa uttryck visade sig vara svåra för fyra informanter som inte fick klart för sig att de två männen åkrar låg nära varandra. Den inre mentala bild som brukar skapas under läsning av en berättelse av denna typ måste bli konstig, då man inte uppfattar att de samtalar med varandra på inte allt för långt avstånd.

5.2.5 August Strindbergs *Hemsöborna*

Det skildrande partiet formar en livfull handling i sig. Syntaxen är enkel (se Wessén 1970 sid. 196). Svårigheten bedömdes istället ligga i orden 'förmåga' och 'trotsa' i följande sats: "[...] och han hade en förmåga att sätta folk i gång, som trotsade allt motstånd". Men hela 20 informanter förstod att Carlsson fick andra med sig, och endast tre trodde att han aldrig fick andra med sig medan två inte visste hur det förhöll sig.

Textavsnittet skildrar dessförinnan hur Carlsson bland annat sådde vårråg och slaktade kor, men ändå var det fem informanter som inte uppgav att han skötte ett jordbruk. Däremot förstod nästintill alla, så när som på tre stycken, att Carlsson var mycket arbetsam. Av de 25 informanterna var det 19 stycken drog slutsatsen att 'braxen' är en fisk, men sex stycken tänkte att det var en 'hundras'. Ordet 'rusta' har informanterna förstått utifrån ordparet: "rusta och ordna", endast två har tolkat det som att Carlsson sprang och ordnade, vilket i sig är tänkvärt i och med den i sig kvicka skildringen.

5.2.6 August Strindbergs *Röda rummet*

Texten valdes med tanke på de oväntade liknelserna. För att förstå dessa måste sakledet och bildledet kopplas samman. Till exempel liknas mannens hud vid en: "halvrutten broplanka". Det var 17 informanter som klarade att dra slutsatsen att mannen hade en 'grov hy'. Att mannen inte hade något skägg förstås av de 19 informanter, som förenar bilden av skägget med: "den ofruktbara marken". I den tredje bilden där: "kraniets ovandel" liknas vid en 'kokosmatta' var det även där 19 informanter som uppfattade att han *inte* var 'flintskallig'.

Ordet 'anbragd' kunde kanske förstås ur sammanhanget i och med att man: "framifrån kunde titta ett gott stycke in i huvudet", men majoriteten väljer alternativet 'tilltygad', vilket i och för sig är rimligt. Men man uppfattar då snarare mannen som en slagkämpe än som illa skapt. Ordet 'kranium' kan vara svårt om man inte uppfattar att 'kokosmattan' är håret. Men det var ett ord som samtliga informanter kände till och därmed fanns det inga idéer om någon växande kokosmatta på 'halsen', 'foten' eller 'handen'.

5.2.7 Hjalmar Söderbergs "En herrelös hund"

Texten valdes med tanke på den svårighet som ligger i det i texten utsagda: människan och Gud. Av informanterna var det 20 stycken som uppfattade att människan är något gudomligt för en hund, trots att det inte står uttalat direkt i texten, utan dessa antydningar ges underförstått: "En herre att lyda, att följa, att förlita sig på".

Hänvisningen till Jesus och månglarna i templet understryker den underliggande innebörden. Tolv av 25 informanter kände inte till att Jesus kastade ut handlarna från templet och därmed har de olika förutsättningar att förstå berättelsens budskap.

Orden 'försyn' och 'det oändliga' är nyckelord som möjligen förklarar varandra och de var även ord som 20 av 25 av informanterna uppfattade korrekt. Men somliga uppfattade 'det oändliga' som 'det tilltalande' och 'försynen' som 'något synligt'.

5.2.8 Karin Boyes *Kallocalin*

Skildringens svårighet bedömdes på förhand ligga i den genomförda *täckta anföringen*, det vill säga att det sagda återberättas som ett mellanting mellan direkt och indirekt tal, utan åtskiljande mellan de olika tankarna som griper in i varandra.

I *Kallocalin* står det: " [...] görs det inte inom den och den tiden är det för sent!", men nio informanter ansåg att det var bra att låta människor tro att deras anmälningar kan komma för sent, vilket enligt texten är tvärtemot propagandans strategi.

Orden 'överrumpling' och 'krispunkt' är möjligen svåra men borde förstås utifrån sammanhanget. I textavsnittet står det: "En viss överrumpling var tillräcklig för att åstadkomma en verkan nästan lika stark som våld men i längden betydligt mindre farlig". Elva informanter förknippade ordet 'överrumpling' med 'överfall' vilket kanske beror på att de båda orden har de gemensamma synonymerna anfall, attack och angrepp. 'Överrumpling' förenades även med 'elakhet' av fyra informanter och därmed var det endast nio som förstod att det betyder 'överraskning'.

Ordet krispunkt står i kontexten: "Den ångest, som gärna vaknar vid bestämda krispunkter i livet", det vill säga att ångesten vaknar vid avgörande vändningar i livet. 'Krispunkt' klarade 22 informanter och de övriga tre tänkte att ångesten vaknar vid avgörande 'sjukdomar' i livet, vilket man i sig kan tänka.

6 Diskussion

6.1 Metoddiskussion

Användningen av fasta frågor begränsar undersökningens resultat, genom att den endast tillåter svar som passar in i de mönster som är bestämda. De blandade innehålls- och ordfrågorna ger ändå ett ungefärligt svar på frågan om elevers förmåga att tillägna sig litterär text. Det faktum att både testet och intervjun givit en del oväntade resultat bidrar till att ge undersökningen en viss tillförlitlighet trots dess ringa omfattning.

6.2 Diskussion av undersökningens resultat

6.2.1 Intervjun

Intervjun gav en fördjupning kring elevers förståelse av ett helt verk. Intervjun visade att strukturen i *Utvandrarna* med dess olika tidsplan, korta återblickar och beskrivningar var förhållandevis lätt för eleverna att ta till sig. Vartefter de olika pusselbitarna föll på plats ökades deras engagemang för romanfigurerna. Ett av romanens teman, nämligen förföljelse av religiöst olikänkande, hade de dock stora svårigheter att ta till sig. Skälet till detta är sannolikt bristande förförståelse för problemet kring 1800-talets religiösa förmynderi.

Eftersom berättarens synvinkel är tydligt markerad i verket erbjöd det ingen svårighet för eleverna. Att läsa dialekt i skriven form är alltid till en början svårt eftersom skriftbilden är främmande, men snart lärde eleverna sig att genom "tyst högläsning" höra ut vad karaktärerna säger i direkt tal.

6.2.2 Testet

Testet syftade till att mäta elevers förståelse av mindre textutdrag. Utdragen skiftar till form och texttyp. Söderbergs en "Herrelös hund" är ytligt sett enkel men den symboliska innebörden som markeras med bibelallusionen är svåråtkomligare, något som visade sig i att långt ifrån alla kände till att Jesus drar ut månglarna ur templet med "ett gissel". Den täckta anföringen i Boyes *Kallocain* medför en mer associativ textbindning. Detta bidrar till att eleverna fick en något luddig bild av innebörden av debatten. Nästintill hälften av eleverna uppfattade tydligen det inledande "någon påtryggning ansågs ju inte böra övas", på så sätt att något avgörande inte skulle pressas fram. Skälet till de missade tankegångarna i texten är sannolikt det att riktlinjerna för propagandan inte läggs i någons mun eller refereras till någon bestämd utan är ett sammandrag av det tänkta och sagda under debatten. Den väldigt målande beskrivningen av mannens utseende i *Röda rummet* var uppenbarligen svår att följa för en

ganska stor del av eleverna till följd av deras konkreta tänkande. En stor del av eleverna tänkte sig att Strindberg beskriver ett slags hårigt monster med sönderslagen näsa, något som de kan relatera till genom otaliga filmer. Ivar Los anekdotiska berättelse bygger på att läsaren förstår författarens poäng, nämligen innebörden av ordet individualist. Utdraget av Guillous *Vägen till Jerusalem* med dess långa framförställda bisats förvillar lätt ordningsföljden i händelseförloppet. Överhuvud är Guillous text den som visats sig vara svårförståligast. Detta måste betraktas som ett oväntat resultat. En populär, erkänd författare idag, som läses av den breda massan verkar alltså ha en syntax och en brist på konkreta detaljer som ger upphov till missuppfattning. Till skillnad från övriga författare, där handböcker och antologier styr urvalet, har texten hos Guillou valts av mig själv. Men jag tror inte att den här texten inte skulle vara typisk för hans stil. Snarare ligger nog skillnaden i att till exempel Lagerlöf har arbetat mera med sin text för att uppnå enkelhet och konkretion. Liknelsen att "hästarna drogo fram plogen som på lek" har dock tydligen förvillat en del elever, som uppfattat leken mycket påtaglig. Berättartekniskt enklast framstår alltså den parataktiska prosan i Bengtssons *Röde Orm*, Lagerlöfs *Jerusalem* och Strindbergs *Hemsöborna*.

I vissa kontexter är det inte så avgörande om elever kan utreda vad ett obekant ord betyder. Men i andra sammanhang är det viktigt att förstå ordets innebörd för att inte poängen i en berättelse ska gå förlorad som i Ivar Los "Egnahemmarna" där ordet 'individualist' är väsentligt. De informanter som inte kunde bestämma ordet 'förläget' får en helt annan bild av Arns hälsning i *Vägen till Jerusalem*. Ett oväntat stort antal förstod inte ordet 'småbrukare' i "Egnahemmarna" fast kontexten ger hjälp och 'småbrukare' bör kunna förstås utifrån 'små' och 'lantbrukare'. I motsats har ett oväntat stort antal förstått orden 'frilla' och 'eljest' i *Röde Orm*. Bland ord som inte är så avgörande för textförståelsen hör 'lekbroder', 'anbragd' och 'överrumpling', även om det hade varit önskvärt om eleverna hade kunnat ringa i deras betydelse i respektive utdrag.

6.3 Resultatens konsekvens för yrkesrollen

Trots att resultatens konsekvens för yrkesrollen ligger utanför uppsatsens syfte och problemprecisering, är några avslutande reflektioner i anslutning till Molloy på sin plats. Molloy (1996) använder loggboken för att diskutera elevers läs- och skrivutveckling samt vägarna fram till det egna lärandet. Hon anser att loggböckerna är ett forum för åsikter och ett sätt för eleverna att kunna reflektera över eventuella svårigheter. När eleverna synliggör vad som är svårt kan läraren påbörja en dialog. Individualisering av undervisningen får inte urarta till att eleverna sitter och läser för sig själva. Meningsfulla samtal kring den litteratur som

eleverna åläggs att läsa är nödvändig. Om inte eleverna får redskapen till att komma åt texters kvaliteter riskerar texten att uppfattas som obegriplig och avskräckande, och då alstras inte lässtarka elever.

Det som skiljer läsning av skönlitteratur från andra skolämnen är att loggboken kommer in när man gjort undan sin uppgift. Den som inte uppfattat läsningen som intressant och begriplig kan knappast bibringas en positiv upplevelse i efterhand och inte heller på ett konstruktivt sätt reflektera kring det lästa. För att råda bot på detta problem använder Molloy (1996) pedagogiska redskap som närläsning av liknande texter för att ge eleverna en förförståelse till de texter som de ska läsa. Läraren kan även introducera böcker genom att berätta om dem och den tid och miljö som skildras. Problemet med den här typen av förhandsinformation är att man innan läsningen inte säkert kan veta vad eleverna kommer att ha svårighet med. En annan metod är ett uppföljande gruppsamtal efter varje större avsnitt men då står man återigen inför det problemet att eleverna har läst texten innan de blivit introducerade i den.

7 Sammanfattning

Syftet med undersökningen var att försöka utröna de innehållsliga, stilistiska, morfologiska och lexikala hinder som elever möter i skönlitterär text och hur man metodiskt kan gå tillväga för att elever ska nå insikt om texters kvaliteter. Undersökningens sekundärmaterial består av ett antal arbeten i språkvetenskap, läsförståelse och stilistik. Primärmaterialiet består av åtta mindre utdrag från svenska författares texter från tiden 1879 till 1998 med huvudpunkt på den tidigare perioden. I kategorin primärmaterial ingår även Mobergs *Utvandrarna* som lästs av elever i skolår nio på en skola i södra Småland.

Den teoretiska utgångspunkten tar fasta på kontextens betydelse för textförståelsen. Översikten av forskningen kring stil och läsupplevelse behandlar stilbegreppet som sådant och ett antal stilistiska figurer. Därtill behandlas textens innehåll och struktur och textens uppbyggnad. Problempreciseringen för undersökningen är: vad i innehåll och struktur upplever elever som svårt vid läsning av Mobergs *Utvandrarna*, och hur påverkar satsbyggnad, stilistiska figurer och ”svåra” ord läsförståelsen.

Undersökningens intervjudel gjordes med elevgruppens svensklärare efter deras läsning av romanen *Utvandrarna* av Moberg. I testet deltog en elevgrupp om 25 elever de hade 40 minuter till förfogande att besvara det. Undersökningens resultat visar inte oväntat att den enkla berättelsen med radade huvudsatser är lättast att ta till sig även när den är förlagd i historisk miljö och kryddad med allehanda termer och iakttagelser. Mer reflekterande framställningar ökar textens abstraktionsnivå och ställer större krav på läsaren. Förmågan att exakt kunna bestämma innebörden av ”svåra” ord fördjupar textupplevelsen, men utgör inget avgörande hinder för förståelsen, såvida ordet inte har en nyckelfunktion. Förmågan att någorlunda definiera ett antal sällsynta ord var större än det förväntade resultatet. Oväntat var också att den till synes inte alltför avancerade syntaxen hos en nutida författare som Guillou bringar oordning i elevernas sortering av de olika delarna i ett händelseförlopp.

Arbetet med skönlitterär text i skolan är ett gemensamt åtagande av lärare och elever. Lärarens uppgift är att förbereda eleverna för läsningen, introducera i tid och miljö och ge en förförståelse av författarens stilgrepp. Genom uppföljande samtal och diskussion kan läraren fördjupa elevernas läsupplevelse. Viktigt är att elever inte lämnas ensamma med sin läsning av skönlitterär text. Läraren kan på allt sätt hjälpa eleverna med denna läsning men själva läsningen är elevens uppgift.

Referenser

Sekundärmaterial

- Allard, B. & Sundblad, B. (1986) *När vi läser och skriver...*Liber Utbildningsförlaget: Stockholm
- Allard, B., Rudqvist, M., Sundblad, B. (2001) *Nya Lusboken*. Bonnier Utbildning AB: Stockholm
- Cassirer, P. (1977) *Studier över ordförståelse*. Berlingska Boktryckeriet: Lund
- Denscombe, M. (2000) *Forskningshandboken*. Studentlitteratur: Lund
- Edfeldt, Å. (1982) *Läsprocessen Grundbok om läsforskning*. Liber Utbildningsförlaget: Stockholm
- Enkvist, N-E. (1973) *Stilforskning och stilteori*. CWK Gleerup Bokförlag: Lund
- Eriksson, L. & Lundfall, C. (2002) *Litteratur och litteraturvetenskap*. Almqvist & Wiksell: Stockholm
- Hallberg, P. (1970) *Litterär teori och stilistik*. Akademiförlaget: Göteborg
- Holmberg, C-G. & Ohlsson, A. (1999) *Epikanalys*. Studentlitteratur: Lund
- Liljestrand, B. (1993) *Språk i text Handbok i stilistik*. Studentlitteratur: Lund
- Melin, L. & Lange, S. (1985) *Läsning*. Studentlitteratur: Lund
- Molloy, G. (1996) *Reflekterande läsning och skrivning*. Studentlitteratur: Lund
- Platzack, C. (1974) "Om läsbarhet" i Teleman, U. & Hultman, T. G. *Språket i bruk* (sid 149-171). Liber Läromedel: Lund
- Teleman, U. (1974) "Ordklasser och satsdelar - finns dom?" i Teleman, U. & Hultman, T. G. *Språket i bruk* (sid. 74-98). Liber Läromedel: Lund
- Wessén, E. (1970) *Vårt svenska språk*. Almqvist & Wiksell: Uppsala
- Åkerblom, H. (1988) *Läsinlärning från teori till praktik*. Almqvist och Wikland: Stockholm

Primärmaterial

- Boye, K. (1940) *Kallocain*. Ur Tideström, G. & Tarschys, B. (1967) *Dikt och tanke*. Gleerups: Lund
- Bengtsson, F. G. (1941-1945) *Röde orm*. Vingförlaget: Stockholm 1950
- Guillou, J. (1998) *Vägen till Jerusalem*. Piratförlaget
- Lagerlöf, S. (1902) *Jerusalem*. Albert Bonniers Förlag: Norge 1996
- Lo- Johansson, I. (1951) "Egnahemmarna" i *Analfabeten*
- Moberg, V. (1949) *Utvandrarna*. Albert Bonniers Förlag: Stockholm 1972

Strindberg, A. (1879) *Röda rummet*. Folket i bilds förlag: Stockholm 1969

Strindberg, A. (1907) *Hemsöborna*

Söderberg, H. (1894) "En herrelös hund" i *Historietter* (1898). MånPocket: Ungern 1985

En undersökning om läsförståelse av svenska 1900-tals författares texter

Gör så här:

1. Arbeta med en text i taget.
  2. Läs roman/novell utdraget.
  3. Läs påståendena.
  4. Skriv ett R för rätt och ett F för fel i rutorna.
  5. Efter varje text finns ett test av ordförståelse. Ringa in det alternativ du tror ordet betyder.
-

1) I Frans G. Bengtssons *Röde Orm* (1941-1945) återges följande samtal mellan kung Harald och den landflyktige vikingen Styrbjörn som kommit för att fira jul:

”-Jag är en landlös man, sade Styrbjörn, och har föga råd till fridsamhet; ty med mig är det så, att jag hellre är korpen än den som korpen hackar. Men när jag gästar dig tror jag mig om att hålla frid lika väl som något annan, vilka gudar som än stå för högtiden; ty du har varit en god svärfader, och med dig har jag aldrig haft tvist. Men det är sant att jag nu har att säga dig att din dotter Tyra är död; och jag hade hellre haft med mig bättre nyheter.

- Detta var ett sorgebud, sade kung Harald. Vad dog hon av?

- Hon blev misslynt när jag tog mig en vendisk frilla, sade Styrbjörn, och kom i sådan vrede att hon spottade blod; och därefter tynade hon och dog. Men eljest var hon en god hustru.” (sid. 120)

Påståenden **rätt** eller **fel** ur *Röde orm*:

- [ ] 1. ”Jag är hellre korpen än den som korpen hackar” betyder att Styrbjörn hellre dödar någon än själv blir dödad.
- [ ] 2. Styrbjörn lovar att inte ställa till bråk.
- [ ] 3. Styrbjörn tyckte att Tyra aldrig varit en bra fru.

frilla

- a) en slags båt
- b) älskarinna
- c) en slags svärd
- d) damfrisörska

eljest

- a) annars
  - b) förut
  - c) aldrig
  - d) förmodligen
-

2) Jan Guillous roman *Vägen till Jerusalem* (1998) är den första delen i serien om Arn:

”När Arn förläget hälsat på lekbröderna, först på latin som de inte behärskade så bra, sen på franska som de över huvud taget inte begrep och slutligen på nordiska som var deras språk, fast mer sjungande än han kom ihåg det, föll han på knä och bad en tacksägelse för att han kommit fram.” (sid. 180)

Påståenden **rätt** eller **fel** ur *Vägen till Jerusalem*:

- 1. Arn föll först på knä. Efter detta hälsade han på lekbröderna
- 2. Arns hälsning gjorde ett sjungande intryck på lekbröderna.
- 3. Arn talade i tur och ordning latin, franska och nordiska.

förläget

- a) blygt
- b) anspråksfullt
- c) bestämt
- d) glatt

lekbroder

- a) syskon
  - b) lekkamrat
  - c) utbildad munk
  - d) legosoldat
-

3) Romanen *Jerusalem I och II* (1902) gjorde Selma Lagerlöf till dåtidens mest lästa svenska författare. Följande är hämtat ur inledningskapitlet till *Jerusalem I*:

”Det var en ung karl, som gick och plöjde sitt träde en sommarmorgon. Solen sken ljuvligt, gräset var vått av dagg, och luften var så frisk, så att det kunna inga ord beskriva. Hästarna voro smått yra av morgonluften och drogo fram plogen som på lek.

De hade en helt annan lunk än den vanliga, karlen fick nära nog springa för att kunna följa dem.”

Påståenden **rätt** eller **fel** ur *Jerusalem*:

- 1. Luften var inte vidare frisk.
- 2. Hästarna hoppade fram och tillbaka över plogen.
- 3. Mannen måste nästan springa för att hinna med hästarna.

träde

- a) gräsmatta
- b) ärtåker
- c) osådd åker
- d) nysådd åker

lunk

- a) nöje
- b) sätt att gå
- c) allvar
- d) trivsel

---

4) Ett av Ivar Lo Johanssons grundteman är motsättningen mellan individ och kollektiv, något som belyses i det korta utdraget ur ”Egnahemmarna” i *Analfabeten* (1951):

”Småbrukarn och min far hade ett par åkerbitar skilda från varann bara av en stenig marktunga. De höll bägge på att plöja, med varsin häst. De hade kunnat plöja djupare och bättre om de haft paret. Leran var för tung och seg för enbet.

De hade under plöjningen kommit så nära varann att de kunde samtala över åkerkilen.

- Man skulle ha haft två hästar.

De hade tillsammans två hästar.

-Ja, sa min far.

Han gick alltid med tömmarna om midjan när han plöjde.

-Då skulle han kunnat komma ner ett par tum till, sa Småbrukarn.

Han hade väl någon dunkel aning om jordbruksaposteln Rösiö, ”som grävde djupt”.

-Nog var det bra, sa min far. Men när man har en så får man klara sej med den.

De stod vid varsin plog, bakom varsin häst, och samtalade om det över åkertungan.

-Man får ta vad man har, sa också Småbrukarn.

De skulle aldrig ha kommit på idén att spänna ihop hästarna och plöja med paret åt varann. En av dem skulle då under tiden ha hunnit med något annat arbete.

De var individualister. ” (Ur Tidestöm & Tarschys 1967 sid. 371 ff)

Påståenden **rätt** eller **fel** ur ”Egnahemmarna”:

- 1. De två människors åkrar låg nära varandra
- 2. Man skulle ha kunnat plöja djupare om man spände för två hästar.
- 3. Dom var överens om att var och en skulle sköta sitt.

småbrukare

- a) en bonde
- b) en dvärg
- c) en lagårdskar
- d) en piga

en individualist

- a) en fattig person
- b) en otrevlig person
- c) en oföretagsam person
- d) en som går sin egen väg

---

5) Följande är hämtat ur inledningen till tredje kapitlet i August Strindbergs *Hemsöborna* (1907) och berättar om drängen Carlsson.

”Braxen lekte, enen rykte, hæggen gick i blom och Carlsson sådde vårråg i den bortfrusna höstsäden, slaktade ner sex kor, köpte torrt stallhö åt de andra, så de kommo på benen och kunde släppas i skogen; han rustade och han ordnade, han arbetade själv som ett par, och han hade en förmåga att sätta folk i gång, som trotsade allt motstånd.”

Påståenden **rätt** eller **fel** ur *Hemsöborna*:

- 1. Carlsson var mycket arbetsam.
- 2. Carlsson skötte ett jordbruk
- 3. Carlsson fick aldrig andra med sig.

braxen

- a) en hundras
- b) en slags räv
- c) en clown
- d) en slags fisk

rusta

- a) förbättra
  - b) rösta
  - c) träta
  - d) springa
-

6) August Strindbergs *Röda rummet* (1879) innehåller följande personbeskrivning:

”Det första var en bredaxlad trettioåring med ett fyrkantigt huvud, vars framsida skulle föreställa ansikte; huden såg ut som en halvtruten broplanka i vilken maskar plöjt sina labrynter; [...] icke ett skäggstrå vågade sig fram på den ofruktbara marken; näsan var så illa anbragd, att man framifrån kunde titta ett gott stycke in i huvudet; på kraniets ovandel förekom någonting växande, som liknande en kokosmatta.”

Påståenden rätt eller fel ur *Röda rummet*:

- 1. Mannen hade grov hy.
- 2. Mannen hade inget skägg.
- 3. Mannen var flintskallig

anbragd

- a) tilltygad
- b) ansedd
- c) placerad
- d) målad

kranium

- a) fot
  - b) skalle
  - c) hand
  - d) hals
-

7) I Hjalmar Söderbergs novellsamling *Historietter* (1898) ingår berättelsen ”En herrelös hund”:

”Det finns två slags hundar: hundar som har en herre, och hundar som inte har någon. I det yttre är skillnaden inte väsentlig; en herrelös hund kan vara lika fet som de andra, ofta fetare. Nej, skillnaden ligger på annat håll. Människan är för hunden det oändliga, försynen. En herre att lyda, att följa, att förlita sig på: det är så att säga hundlivets

mening. Väl har han icke varje minut av dagen sin herre i tankarna, och väl följer han honom icke alltid tätt i hälar: nej, han springer ofta omkring på egen hand med affärsmässig uppsyn och nosar på husknutarna och knyter förbindelser med sina likar och nafsar till sig ett ben, om det faller sig så, och bekymrar sig om mycket, men i samma ögonblick hans herre visslar, är allt detta ute ur hans hundhjärna fortare än gisselslagen drevo månglarna ur templet; ty han vet, att ett är av nöden. Och han glömmer sin husknut och sitt ben och sina kamrater och skyndar till sin herre.”

Påståenden **rätt** eller **fel** ur ”En herrelös hund”:

- [ ] 1. Människan är något gudomligt för en hund.
- [ ] 2. För hunden känns det onödigt att komma bara för hans herre visslar.
- [ ] 3. ”Gisselslagen drevo månglarna ur templet” syftar på något som Jesus gjorde.

det oändliga

- a) det ändlösa
- b) det tilltalande
- c) det otrevliga
- d) det tråkiga

försyn

- a) något synligt
- b) något pinsamt
- c) något tveksamt
- d) en högre makt

---

8) Karin Boye roman *Kallocain* (1940) är en dyster framtidsfantasi av samma slag som George Orwells *1984*. Romanen har sitt namn efter kemisten Leo Kalls drog *kallocain* som får folk att avslöja sina innersta tankar. Avsnittet är ur en debatt om propagandafilm för att få folk att anmäla sig frivilligt till farliga experiment:

”En annan kom att tala om hur viktigt det var att inte släppa ut filmerna med alltför långt mellanrum. Någon påtryckning ansågs ju inte böra övas för att framkalla dessa anmälningar, och det behövdes sannerligen inte heller. En viss överrumpling var tillräcklig för att åstadkomma en verkan nästan lika stark som våld men i längden betydligt mindre farlig. Gärna tvinga till ett hastigt avgörande: nu eller aldrig – görs det inte inom den och den tiden är det för sent! Den ångest, som gärna vaknar vid bestämda krispunkter i livet, skärps inför det snabba valet och driver i rätt riktning, om propagandan sköts bra.” (Ur Tideström & Tarschys 1967 sid. 399)

Påståenden **rätt** eller **fel** ur *Kallocain*:

1. Man tyckte att man *inte* borde använda hot för att få folk att anmäla sig.

2. Man ansåg att det var bra att låta människor tro att deras anmälan kan komma för sent.

3. Man menade att folk kan ångra sig, så det är viktigt att de tänker efter först.

överrumpling

- a) trivsel
- b) elakhet
- c) överraskning
- d) överfall

krispunkt

- a) avgörande vändning
- b) sjukdom
- c) måltid
- d) frånvaro

Tack för din medverkan!

